

УДК 347:368(477)

О.М. КРУГЛОВ, канд. юрид. наук, доц.,
Запорізький юридичний інститут Дніпропетров-
ського державного університету внутрішніх
справ

ФУНКЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОДОЛАННЯ НЕГАТИВНИХ НАСЛІДКІВ СВІТОВОЇ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Ключові слова: функція права, роль права, за-
вдання права, право соціального забезпечення,
соціальне страхування

На протязі усього свого існування людство намагалося упорядкувати відносини в суспільстві найбільш раціональним та справедливим образом. Прояви такого упорядкування контекстно залежали від багатьох факторів: економічних, політичних, культурних, історичних, релігійних, панівного способу виробництва тощо. На сьогоднішньому етапі розвитку поглядів на вказану проблему найбільш ефективним способом упорядкування суспільних відносин можна вважати концепцію громадянського суспільства. Свідомо спрощуючи, сутність цього інституту можна схарактеризувати не тільки як інструмент стримування політичної влади у її віковічному прагненні до абсолютного панування, але і як способу побудови взаємовідносин між людьми таким чином, щоб одна категорія учасників, які в економічному відношенні знаходяться у більш вигідному становищі, допомагала іншій, яка внаслідок цілої низки об'єктивних обставин потребує такої допомоги.

Історичний досвід вказує на те, що позиція соціальної ізоляції певної частини суспільства (економічно або політично домінуючої) від проблем решти є тупиковою, і, як правило, призводить до соціального напруження або занепаду цивілізації в цілому, як це було в

державі майя, в якій панівна верхівка фактично купила собі право померти від голоду останньою.

Існує декілька механізмів забезпечення справедливого розподілу соціальних ризиків між усіма членами суспільства, але найбільш дієвим показав себе інститут соціального страхування, який традиційно сприймається як система підтримки та забезпечення непрацездатних громадян за рахунок коштів працюючих, що накопичуються у спеціальних фондах (державні, колективні та приватні).

Особливого значення процес побудови в державі дієвої, ефективної системи соціального страхування набуває в контексті подолання наслідків світової фінансової кризи, який особливо болюче вразив соціально незахищені верстви населення та значно підвищив рівень безробіття, в тому числі, і в Україні.

Крім того, актуальність обраного предмету дослідження обумовлюється цілою низкою соціально-політичних процесів, що відбувається в Україні на її сучасному етапі розвитку. Зокрема, хотілося би відмітити євроорієнтовані заходи, які застосовуються органами державної влади, особливо в контексті запровадження змін переважно непопулярного та суспільно-резонансного характеру у сфері пенсійного забезпечення. Сучасна система останнього формувалася в перехідних умовах зміни курсу розвитку країни від адміністративно-командних до ринково орієнтованих заходів господарювання, і, з урахуванням певних негативних обставин демографічного та економічного характеру, не відповідає реаліям і може призвести українське суспільство на грань фінансової катастрофи.

Саме тому проблема справедливого, ефективного і, що є найбільш важливим, максимально «безболісного» для соціально-незахищених верств населення, вдосконалення системи, в тому числі, соціального страхування є пріоритетним напрямком наукових досліджень не тільки економічної, але й юридичної доктрини.

Конституцією України нашу державу проголошено як соціальну, тобто її соціальна по-

літика повинна спрямовуватись на створення належних умов для достойного рівня життя і вільного розвитку особистості. Соціальне страхування як складова частина соціального захисту відіграє значну роль у житті громадян України, особливо тих, хто втратили можливість забезпечувати себе самостійно. Зважаючи на вищевикладене, необхідно відзначити, що система соціального захисту в тій самій мірі потребує постійного вдосконалення і змін, як їх потребують динамічні у своєму перманентному розвитку суспільні відносини в цілому.

Проблема правового регулювання соціального страхування була предметом наукового інтересу не тільки представників науки трудового права та права соціального забезпечення, але і науковців інших галузевих впадобань (конституційного, адміністративного, фінансового тощо). Зокрема, необхідно відзначити вагомий внесок у розвиток та поглиблення знань та поглядів у цій сфері цілої низки науковців: Н. Зеленко, І. Гуменюк, Н. Борецька, Л. Васечко, Н. Внукова, А. Гриненко, С. Засуха, Т. Кир'язова, А. Колосок, О. Марцинюк, В. Пліса, Д. Полозенко, В. Столярів, В. Тропіна, Б. Сташков, О. Мачульська, В. Шайхатдінов та інші.

Проте, зважаючи на вищезгадану нестабільність конструкції соціального страхування і її природної залежності від цілої низки факторів соціального, економічного, демографічного, політичного та іншого подібного характеру, назвати їх дослідження вичерпними і достатніми з точки зору забезпечення інтересів нормотворення і праворозуміння у цій сфері навіть на достатньо короткий період розвитку країни, об'єктивно неможливо.

В контексті викладеного вище, на нашу думку, заслуговує на увагу дослідження факторів, які впливають на особливості формування системи соціального страхування, її ефективність, а також доцільність її побудови загалом.

Традиційно, для відповіді на питання про значення того чи іншого юридичного явища використовується теоретико-правова категорія «функція». Загалом плюралізм думок що-

до сутності вказаного терміна можна звести до трьох основних концепцій: функція представляє собою категорію, яка ілюструє соціальне призначення права; функція – це напрямки впливу на суспільні відносини; функція є результатом поєднання двох вищевказаних позицій [1, с.53].

Не зважаючи на те, що вперше дефініцію «функція права» приблизно сто років тому було сформовано з точки зору сприйняття її як соціальної ролі держави і права [2, с.54], на нашу думку, необхідно погодитися з думкою про те, що вона, все ж таки, представляє собою визначений соціальним призначенням напрямки впливу на суспільні відносини. Такий підхід дозволяє нам контекстно відмежувати терміни «функція права» і «роль права», виражаючи їх співвідношення як у логічних категоріях «частина» - «ціле». Тобто, поняття «роль права» вказує на значення права в житті суспільства, держави загалом на певному етапі їх розвитку. Відповідаючи на питання про те, якою є роль держави на сучасному етапі її розвитку, неминуче необхідно буде звертатися до з'ясування здійснюваних правом функцій, які і будуть характеризувати соціальне значення права [3, с.26].

Крім того, перш ніж перейти до безпосереднього розгляду функцій соціального страхування, необхідно дослідити відмінність термінів «функція права» і «завдання права». Це обумовлюється певною етимологічною тотожністю казаних понять, і їх частковим синонімізмом, принаймні, на побутовому рівні сприйняття.

Так, зокрема, вважається, що в узагальненому розумінні, система соціального страхування розв'язує два важливих соціально-економічних завдання, а саме:

- 1) збереження та повне відновлення працездатності активної частини населення країни;
- 2) гарантоване матеріальне забезпечення громадян, які втратили працездатність у зв'язку з виходом на пенсію чи не мали її в працездатному віці з тих чи інших причин [4, с.9].

Тоді як, на думку О. Мачульської, основними функціями права соціального забезпе-

чення є, в тому числі, економічна (проявляється в повному або частковому відшкодуванні заробітку або іншого джерела засобів існування) та демографічна (покликана стимулювати відтворення народонаселення, необхідного для нормального розвитку країни) [5, с.6–7].

Як бачимо, навіть на теоретичному рівні відмежування вказаних категорій принципово не відрізняється, що негативно впливає на формування єдиної системи поглядів у цій сфері.

Розглядаючи значення категорії «функція» (в системному розумінні), ми з'ясуємо, що найчастіше під нею розуміють діяльність, роль об'єкта в рамках деякої системи, робота, що виконується органом, організмом; роль, значення чого-небудь. Таким чином, розглядаючи відповідне положення через призму сутності права, можна погодитися з попередньо проголошеною точкою зору щодо сприйняття функції права як явища, яке з урахуванням соціальної ролі права, визначає напрямки його впливу на суспільні відносини, іншими словами визначає його значення в такому суспільстві.

Що стосується терміну «завдання», то, з урахуванням предмету дослідження, під ним необхідно розуміти не стільки проблемну ситуацію з явно заданою метою, а скоріше саму мету (тобто завдання у вузькому розумінні). В теорії юридичної науки, завдання права сприймається як поставлена перед правом суспільством проблема, яку воно (право) повинно вирішити [3, с.28]. В цьому сенсі завдання права співпадає з його метою (ціллю), оскільки воно виникає раніше аніж відбувається її реалізація (втілення), і тому має об'єктивний характер по відношенню до права.

Таким чином, слід констатувати, що залежність категорій «функція права» і «завдання права» можна зобразити співвідношенням категорій «наслідок» і «причина». Іншими словами, можна сказати, що розвиток суспільних відносин призводить до появи нової проблеми, яку необхідно вирішити – «завдання права соціального забезпечення». Для вирішення цієї проблеми необхідно розробити

дієву систему (механізм) організації збору необхідних для їх існування коштів, шляхом створення спеціалізованого фонду, визначення кола платників, з'ясування розміру і періодичності їх внесення тощо. Останні напрямки впливу на суспільні відносини, які визначаються нормами права і спрямовані на вирішення проблем суспільства, і можуть бути визначені як функції права, в тому числі, соціального забезпечення, одним із компонентів якого, поряд із соціальною допомогою та соціальними гарантіями, виступає соціальне страхування.

Як вже зазначалося вище, для виділення основних елементів системи функцій соціального страхування, необхідно звернути увагу на фактор, який їх обумовлює (породжує) – завдання права (в даному випадку соціального страхування).

В цьому сенсі, концептуально погоджуючись з системою завдань соціального страхування, яка була відзначена нами вище [4, с.9], необхідно відзначити, що поза межами визначених соціальних проблем залишається соціальне страхування з тимчасовою втратою працездатності та витратами зумовленими похованням. На нашу думку, в якості додаткового елементу економічного завдання соціального страхування можна запропонувати відновлення спричинених втратою працездатності супровідних витрат, в які будуть входити, в тому числі, витрати на поховання.

Таким чином, на нашу думку, завданнями соціального страхування є:

1) профілактика недопущення втрати, а також відновлення втраченої працездатності активної частини населення;

2) гарантоване матеріальне забезпечення осіб, які втратили працездатність у зв'язку з віком, хворобою та іншими факторами, а також відшкодування супровідних витрат.

З урахуванням цього викладено, що на шляху до встановлення кола основних функцій соціального страхування необхідно комплексно враховувати декілька факторів: предмет правового регулювання вказаної частини права соціального забезпечення, його

завдання, а також теоретико-правове сприйняття категорії «функція права».

Зважаючи на викладене, і враховуючи запропоноване вище сприйняття функції соціального страхування з точки зору вектору впливу на суспільні відносини, заслуговує на увагу точка зору Н.М. Внукової щодо їх основних різновидів, яка пропонує сприймати цю систему наступним чином:

- формування грошових фондів, з яких покриваються витрати, пов'язані з сутністю непрацездатних і осіб, що з погляду на обставини не беруть участі в трудовому процесі;

- забезпечення кількості і структури трудових ресурсів;

- зменшення розриву в рівнях матеріального забезпечення працюючих і непрацюючих громадян;

- сприяння вирівнюванню життєвого рівня різних соціальних груп населення, не залучених до трудового процесу;

- захисна функція, яка полягає в підтримці сформованого матеріального рівня застрахованого, якщо звичайне джерело доходу стає для нього недоступним;

- компенсаційна функція, що полягає у відшкодуванні збитку з втрати працездатності і збитку здоров'я за допомогою матеріального відшкодування втрати заробітку, а також оплати послуг у зв'язку з лікуванням і реабілітацією;

- відтворювальна функція, яка полягає в тому, що соціальне страхування покликане забезпечувати застрахованим (і членам їхніх родин) покриття усіх витрат, достатніх для нормального протікання відтворювального циклу, що охоплює практично весь життєвий цикл, у випадку хвороби, старості, інвалідності, безробіття, вагітності;

- перерозподільча функція, яка визначається тим, що соціальне страхування значно впливає на суспільний розподіл і перерозподіл: соціальні виплати збільшують частку створеної вартості, що направляється на споживання застрахованим; це полягає в поділі матеріальної відповідальності за соціальні ризики між усіма застрахованими, усіма роботодавцями і державою;

- стабілізувальна функція, спрямована на узгодження інтересів соціальних суб'єктів з ряду принципів для життєдіяльності найманих робітників питань [4, с.12–13].

Вказана точка зору, на нашу думку, хоч і є достатньо вичерпною, проте, з урахуванням концепції стратегічного сприйняття теоретико-правової категорії «функція права», може вважатися вразливою з точки зору зловживання аспектами несуттєвої, зайвої або дублюючої деталізації.

Зокрема, функцію формування грошових фондів і перерозподільчу можна поєднати з урахуванням характеру дій, які їх об'єднують, в організаційну.

Загалом, функції зменшення розриву в рівнях матеріального забезпечення працюючих і непрацюючих громадян та сприяння вирівнюванню життєвого рівня різних соціальних груп населення, не залучених до трудового процесу, мають спільну природу і їх загалом можна виразити як політичну, яка спрямована на послаблення соціальної напруги, пов'язаної з відмінностями у рівні життя різних верств населення. Вказане вище положення, контекстно стосується і стабілізувальної функції, зміст якої охоплюється необхідністю зниження рівня напруження в суспільстві.

Крім того, захисну, компенсаційну та відтворювальну функцію, також можна поєднати в рамках першої з точки зору сприйняття їх як сукупності заходів, спрямованих на відновлення того стану речей, який існував до настання негативного соціального явища. Саме в такому сенсі ми пропонуємо сприймати термін «захист» у його філологічному протиставленні і поєднанні з терміном «охорона». Останнє контекстно визначає виділення ще однієї функції, яка передбачає застосування цілої низки заходів спрямованих на те, щоб право не було порушено (явище не настало) – охоронної.

Врешті решт, функція забезпечення кількості і структури трудових ресурсів, може бути виражена як демографічна, яка спрямована на стимулювання відтворення населення, необхідного для нормального розвитку країни.

Отже, підсумовуючи все вищезазначене, можна виразити формулу вираження напрямків впливу норм права соціального забезпечення на суспільні відносини в сфері соціального страхування наступним тезисом: державі, засобами права необхідно організувати дієвий механізм; спрямований на недопущення соціальної напруги, викликаной відмінностями у рівні життя окремих членів суспільства; що проявляється у забезпеченні відновлення мінімально-достатнього рівня життя у осіб, які внаслідок певних життєвих обставин, втратили працездатність (постійно або тимчасово); а також стимулювання забезпечення процесу відновлення необхідної для нормального існування суспільства кількості населення.

Таким чином, на нашу думку, до системи функцій соціального страхування необхідно

включати наступні: організаційна, політична, охоронна, захисна, демографічна.

ЛІТЕРАТУРА

1. Общая теория государства и права: Акад. курс в 2 т. – Т. 2. Теория права / отв. ред. М. Н. Марченко. – М., 1998. – 416 с.
2. Общая теория права и государства / под ред. В. В. Лазарева. – М., 1999. – 552 с.
3. Радко Т. Н. Функции права / Т. Н. Радко, В. А. Толстик. - Новгород, 1995. – 345 с.
4. Внукова Н. М. Соціальне страхування : конспект лекцій для студентів спеціальностей 7.050104, 7.050105 усіх форм навчання / Н. М. Внукова, Н. В. Кузьминчук. – Харків : Вид-во ХДЕУ, 2004. – 216 с.
5. Мачульская Е. Е. Право социального обеспечения / Мачульская Е. Е. – М., 1977. – 112 с.

Круглов О. М. Функции социального страхования Украины в условиях преодоления негативных последствий мировой финансовой кризиса: теоретический аспект / О. М. Круглов // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 463–467 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11komkta.pdf>

Виконано аналіз юридичної природи теоретичної категорії «функція права» в контексті розгляду її через призму предмету правового регулювання права соціального забезпечення в сфері соціального страхування, який здійснюється з урахуванням економічних, соціальних та політичних реалій сучасної українського суспільства.

Круглов О.М. Функции социального страхования Украины в условиях преодоления отрицательных следствий мирового финансового кризиса: теоретический аспект

Выполнен анализ юридической природы теоретической категории «функция права» в контексте рассмотрения ее через призму предмета правового регулирования права социального обеспечения в сфере социального страхования, который осуществляется с учетом экономических, социальных и политических реалий современного украинского общества.

Kruglov O.M. Functions of Social Insurance of Ukraine in the Conditions of Overcoming of Negative Consequences of World Financial Crisis: Theoretical Aspect

Analyzes the legal nature of the theoretical categories «function of law» in the context of its subject through the prism of legal regulation of social security law in the sphere of social insurance which shall take into account economic, social and political realities of modern Ukrainian society is made.